Early Journal Content on JSTOR, Free to Anyone in the World

This article is one of nearly 500,000 scholarly works digitized and made freely available to everyone in the world by JSTOR.

Known as the Early Journal Content, this set of works include research articles, news, letters, and other writings published in more than 200 of the oldest leading academic journals. The works date from the mid-seventeenth to the early twentieth centuries.

We encourage people to read and share the Early Journal Content openly and to tell others that this resource exists. People may post this content online or redistribute in any way for non-commercial purposes.

Read more about Early Journal Content at http://about.jstor.org/participate-jstor/individuals/early-journal-content.

JSTOR is a digital library of academic journals, books, and primary source objects. JSTOR helps people discover, use, and build upon a wide range of content through a powerful research and teaching platform, and preserves this content for future generations. JSTOR is part of ITHAKA, a not-for-profit organization that also includes Ithaka S+R and Portico. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

GESCHIEDENIS VAN BARON SAKENDHER,

een Javaansch verhaal enz., door A. B. COHEN STUART.

Batavia, LANGE en C°. 1850.

ANTWOORD VAN DEN SCHRIJVER OP DE AANMERKINGEN, VOORKOMENDE IN HET VERSLAG VAN DIT WERK DOOR DEN HEER GAAL [1], IN HET EERSTE DEEL VAN DEZE BIJDRAGEN, BLZ. 221.

Geachte Heer!

Gij hebt de beleefdheid gehad mij mededeeling te doen van het door u in het I^{ste} Deel der *Bijdragen* van het Delftsche Instituut geplaatste verslag van mijne *Geschiedenis van Baron* SAKENDHER, en die mededeeling te doen vergezeld gaan van de schriftelijke uitnoodiging, om deze onze eerste ontmoeting op het wetenschappelijk terrein, waarop wij beiden werkzaam zijn, tot aanvang en aanleiding te nemen voor eene, zoo 't zijn mag, bestendige aaneensluiting, tot eene aanhoudende wisseling van gedachten, die niet alleen voor ons zelven belangrijk, maar welligt ook voor een gedeelte de aandacht van anderen niet onwaardig zijn zou. Ten einde alzoo het nut onzer briefwisseling eenigzins meer algemeen te maken, oppert gij het denkbeeld om "een extract daaruit, als eene serie van opmerkingen over de Javaan-"sche taalkunde openbaar te maken." — Zoodanige openbare briefwisseling moge hare bedenkelijke zijde hebben en ligt tot misbruiken leiden, het moge vrij gewaagd schijnen, daarvoor veel dank van de zijde des publieks te verwachten, uw voorstel lacht mij toch te zeer toe, dan dat ik er niet althans eens de proef van zou willen nemen. Terwijl ik toch aan de eene zijde behoefte gevoel aan meer wisseling van denkbeelden over de door ons beoefende wetenschap, dan waartoe ik hier op Java gelegenheid vind, heb ik aan den anderen kant in ruime mate ondervonden, hoe ondankbaar een werk het is, een wetenschappelijk onderwerp schriftelijk bij geheime brieven te behandelen. Vooral dan, wanneer de gedachtenwisseling, bij ver-

---

[1] Te Delft overleden, in Maart 1854.

schil van inzigten, 't welk toch bezwaarlijk kan uitblijven, een min of meer polemisch karakter aanneemt, ziet men zich al spoedig ontmoedigd door de overtuiging, dat men veel moeite doet, om tot weinig of geen, zoo al niet om tot een nadeelig, resultaat te geraken. Voert men daarentegen het pleit met open deuren, ten aanhooren van allen, die er belang in stellen, dan heeft men althans de opwekkende hoop, dat onze redeneringen, indien al niet bij de tegenpartij, dan toch welligt bij anderen ingang zullen vinden. Ik vrees niet, dat gij in dezen aanhef reeds eene soort van oorlogskreet zult meenen te hooren, waarmede uwe hoffelijke uitnoodiging slecht zou beantwoord zijn. Of liever gij toont een' strijd, als dien, welken ik bedoel, niet onvereenigbaar te achten met de vreedzame zamenwandeling naar 't zelfde doel, waartoe ge mij zoo welwillend "in gedachte de vriendschapshand toe-"reikt." — Laat ons dan gerust, al wandelende, redetwisten: de toon, waarop gij 't onderhoud hebt ingeleid, en de gezindheid, waarvan ik mij zelf bewust ben, verstrekken mij ten waarborg, dat we 't publiek niet ligt door rustverstorend misbaar zullen ergeren.

Ware ook uw oordeel over mijne eerste proeve minder gunstig uitgevallen, ik zou u erkentelijk geweest zijn, als den eerste, die haar, ruim twee jaar na hare verschijning, de eer eener uitvoerige recensie bewijst. Maar ik geloof mij ook te mogen geluk wenschen met den uitslag dier recensie. Moge toch uwe lange reeks van aanmerkingen en teregtwijzingen op een' oppervlakkig beschouwer den indruk maken, als of er nu en dan nog al veel verschil bestond tusschen uwe opvatting en de mijne [1], ik houd mij overtuigd, dat elk bevoegd beoordeelaar, met het oog op de naauwlettende wijze, waarop gij 't geheele werk zijt doorgegaan, erkennen zal, dat dit verschil al hoogst onbeduidend te noemen is, ja bezwaarlijk geringer zou kunnen zijn, en dat ik mij zelfs de gave instemming met alle door u aangevoerde bedenkingen in geenen deele zou hebben te schamen. Zoo ik dus op het onderwerp van uw verslag terug kom, is het niet uit behoefte, om de eer van mijn werk te verdedigen, maar omdat ik de verklaring van mijn wedergevoelen over sommige punten nuttig acht, deels tot narigt voor de lezers van mijn' BS., deels tot regtvaardiging of opheldering van de handel-

[1] Zóó de redactie van het *Tijdschrift voor N. I.* Jaarg. 1853, D. I, bl. 369.

wijze, die ik bij volgende uitgaven meen te moeten volgen. Ik zal u dan ook even ondubbelzinnig gelijk geven, waar ik dit in gemoede doen kan, als aantoonen, waarin en waarom ik van u blijf verschillen. Dit zal mij, vertrouw ik, te gemakkelijker vallen, dewijl het lange tijdsverloop, sedert de bewerking van BS. verstreken, gepaard met de sedert door mij gemaakte vorderingen, mij die proeve thans met minder vooringenomenheid doet beschouwen.

Ik moet al aanstonds beginnen met u gelijk te geven in de aanmerking (bl. 240, onderaan), dat ik beter gedaan had met eenig berigt te geven omtrent het door mij gebruikte handschrift. Trouwens er was niet veel van te zeggen: ik heb er slechts één kunnen krijgen, hetwelk den Heer WINTER toebehoort, en in folio, met eene goede en duidelijke hand, met weinig blijkbare fouten, geschreven is. Later heb ik, zoo ik mij wel herinner, van den Heer WINTER vernomen, dat in een ander HS. de geschiedenis iets verder vervolgd wordt; maar ik heb mij hiervan nooit met eigene oogen kunnen overtuigen. Uwe onderstelling, dat het handschrift zelf, niet een afschrift, door den drukker is gevolgd, is onjuist. Ook begrijp ik de redenering niet, die u daartoe geleid heeft. Immers tot de door u opgemerkte onnaauwkeurigheid (het plaatsen *onder* den regel van *pasangans*, die er gewoonlijk *nevens* staan) bestaat nog eens zooveel aanleiding, wanneer er voor den druk nog een afschrift heeft plaats gehad?

De onregelmatige spelling van mijn' tekst is niet toe te schrijven aan 't oogmerk om beginners te oefenen — eene oefening, die m. i. meer kwaad dan goed zou kunnen doen —, maar eenvoudig daaraan, dat ik, voor mij zelf nog tot geen vast stelsel van Javaansche spelling hebbende kunnen komen, het veiligst vond, mij zonder afwijking aan het, buitendien tamelijk zuiver geschreven, HS. te houden. Thans bezig zijnde met de zamenstelling van een' nieuwen tekst voor de door mij bewerkte *Brótó-Joedó*, dien ik wel op het aannemen van zekere wetten bedacht te zijn, maar 't is mij tot nu toe niet gelukt, daaromtrent in alle opzigten tot een gevestigd besluit te geraken. Ik kan u althans niet beloven, dat ik daarbij de in *gedrukte werken* algemeen aangenomene spelwijze tot rigtsnoer zal aannemen, te minder dewijl de enkele Nederlandsche grammatici, wier gezag zoo doende voor dat van de duizende inlandsche *schrijvers* zou worden in de plaats gesteld, het in menig opzigt nog niet met zich zelven eens schijnen te zijn gewor-

den, en aan anderen regels voorschrijven, voor wier opvolging zij, uit onoverwinnelijk ontzag voor het schrijfgebruik, zelven terugdeinzen. Dan, het is hier de plaats niet om over dat onderwerp uit te weiden, waarover ligt een boekdeel te vullen ware. — Bij voorraad kan ik intusschen wel verklaren, dat ik mij met den regel, om na den *patèn* geene *pődő lingső* te plaatsen, niet vereenigen kan. Het tegendeel, dat toch ook zonder willekeur geschieden kan, schijnt mij veel meer aanbevelenswaardig. Alleen bij wijze van te gemoetkoming in 't gebrek aan verscheidenheid in de Javaansche punctuatie voor verschillende graden van afscheiding, acht ik het soms niet ondoelmatig een' *patèn* zonder *pődô lingso* te bezigen tot aanduiding van eene zeer kleine rust.

Over de redenen, die mij noopten, om juist den BS. in 't licht te geven, heb ik mede verzuimd mij in de Voorrede te verklaren. Om de waarheid te zeggen, *BS.* was 't eerste voortbrengsel van Javaansche poëzij, waarmede ik kennis maakte, en ik kon dus omtrent de redenen mijner voorkeur niet veel in 't midden brengen. Hiermede is echter niet gezegd, dat ik ieder ander Javaansch dichtwerk, dat mij 't eerst ware in handen gevallen, dezelfde onderscheiding zou hebben waardig gekeurd; en wat hiervan zijn moge, sedert ik er meerdere heb leeren kennen, ben ik in de overtuiging bevestigd, welke gij schijnt te deelen, dat de BS. in menig opzigt zeer geschikt is voor de verschillende oogmerken, die ik mij bij de uitgave voorstelde. De inhoud is voor de lezers, die ik op het oog had, niet geheel onbelangrijk, de omvang niet te groot, de taal vrij zuiver en slechts in geringe mate ontsierd met die duisterheden en walchelijke misgeboorten der verbeelding, welke de lezing van zoo vele Jav. geschriften moeijelijk en onaangenaam maken. Overigens heb ik bij mijne uitgave, gelijk gij teregt onderstelt, alleen aan Europesche lezers gedacht, en ik zie ook niet in, dat bij elke uitgave van een Jav. werk tevens zou *moeten* gelet worden op de behoefte der Javanen, ofschoon ik gaarne erken, dat, wanneer het werk er zich gemakkelijk toe leent, het allezins wenschelijk is, den tekst ook voor hen op doelmatige wijze in te rigten, en dat ik alzoo beter gedaan had met de voor hen onbegrijpelijke cijfers uit dèn tekst weg te laten.

Wanneer gij (bl. 242, in 't midden) zegt dat gij "omtrent de belangrijk-

"heid van de vertaling van den *BS.* uit een ander dan taalkundig oogpunt "van mij verschillen zoudt," toont gij, mijns inziens, in mijne daarbij bedoelde redenering (bl. VII mijner Voorrede) meer te hebben gezocht, dan er werkelijk in ligt opgesloten. Ik begin daar met te zeggen, dat "het "oordeel over de mate dier belangrijkheid aan den lezer blijft overgelaten, "dat het antwoord op die vraag grootendeels moet afhangen van den tijd "waarin en de wijze waarop het geschrift ontstaan is; maar dat het moei- "jelijk valt hieromtrent tot een wel gevestigd besluit te geraken." Moge nu ook de uitkomst mijner pogingen, om dit laatste punt zooveel mogelijk tot klaarheid te brengen, u met regt toeschijnen de strekking te hebben om de vraag omtrent de belangrijkheid tot op zekere hoogte en bedektelijk toestemmend te beantwoorden — wat evenwel nergens uitdrukkelijk geschied is —, dan volgt daaruit nog in geenen deele, dat ik de vertaling nuttig zou geacht hebben als eene bron voor geschiedschrijvers: mijne aanteekeningen op het geschiedkundig gedeelte bewijzen genoeg, hoe weinig waarde ik er uit dat oogpunt aan hechten kan; ik heb veeleer in 't algemeen gedacht aan al datgene, wat het werk voor een' Nederlander, die niets van 't Javaansch weet, maar toch eenig belang in Java en zijne bewoners stelt, lezenswaardig maken kan; aan de kennis van 't volk, zijne zeden, zijn' graad van ontwikkeling, zijne wijze van zien en denken, zijne rigting in de poëzij, de beelden en verhalen, waarin het behagen schept: alles punten van beschouwing, waarvoor gewis de vraag naar den tijd waarin en de wijze waarop het geschrift ontstaan is, van veel gewigt mag heeten.

Met betrekking tot de alphabetische rangschikking van woorden als [illegible] waarvan ik de dubbele *n*, in strijd met de handelwijze in 't *Woordenboek*, als enkele heb doen gelden, ben ik door uwe bedenkingen (bl. 243) nog niet van zienswijze veranderd. Wat de moeijelijkheid voor beginners betreft, die kan ik uit ondervinding loochenen; want het eerste Jav. Woordenboek, dat ik (nevens het in Europeesch karakter gedrukte van ROORDA VAN EYSINGA) gebruikt heb, was dat *op het Leesboek ter oefening in de Jav. taal* van T. ROORDA, waarin dezelfde regel gevolgd is. Ook vind ik het ruim zoo gemakkelijk voor een' beginner, eens vooral te onthouden, dat de verdubbeling der [illegible] en dergelijke voor de alphabetische rangschikking geheel zonder uitwerking is, als om — wat bij het tegengesteld sijsteem noodig

is — bij 't opzoeken van een woord zich telkens te herinneren, dat het in het Woordenboek wel anders kan gespeld zijn, en, dat, wanneer hij b. v. het woord [illegible] zoeken wil, dit welligt, als [illegible] gespeld, niet onder de [illegible] maar onder de [illegible] te vinden is. Vooral wordt dit lastig, wanneer men boeken of handschriften leest, waarvan niet alle woorden in 't *Woordenboek* voorkomen: men is dan nooit zeker, dat zoodanig woord ontbreekt, alvorens het op beide plaatsen te hebben gezocht. Wat het nadeel betreft van een verschil in rangschikking tusschen 't Woordenboek zelf en 't Bijvoegsel daarop, en uw' raad om zoodanige afwijkingen te besparen voor eene nieuwe uitgave van 't Woordenboek, moet ik verklaren, ook deze bedenking, op grond mijner persoonlijke ervaring, te weinig beduidend te achten om er mijne voorkeur aan op te offeren, te minder dewijl men bij 't gebruik van 't *Woordenboek toch* altijd voor oogen moet houden, dat b. v. [illegible] niet alleen op [illegible] maar ook wel op [illegible] staan kan; en dat ik bovendien bij de waarschijnlijkheid, dat zoodanige nieuwe uitgave nog verre verwijderd is, geen beter middel weet, om, voor zoover 't zijn kan, mijne overtuiging daarbij eenigen invloed te verschaffen, dan door haar reeds dadelijk bij de zamenstelling van mijne bijdragen in toepassing te brengen. — Aangaande 't zamengestelde letterteeken [illegible] kan ik niet zien, dat het geleerde ter aangehaalde plaatse van de nieuwe *Javaansche spraakkunst* van Prof. ROORDA — aangenomen dat het boven alle tegenspraak verheven zij — met mijn beweren in wezenlijken strijd is. Wat ook, uit een historisch oogpunt, de ware beteekenis van de [illegible] zij, in ieder geval kan in den tegenwoordigen toestand der taal, ten aanzien van spelling en uitspraak, de verhouding van de [illegible] tot de [illegible] niet wel anders worden beschouwd, dan als die van een' verdubbelden consonant tot een' enkelen. Toegegeven zelfs, dat het gebruik van eene enkele [illegible] tusschen vokalen in 't midden van een woord (b. v. van [illegible] voor [illegible]) eene verwerpelijke "nieuwigheid" zij, zoo lang het schrijfgebruik te dien aanzien niet meer eenheid toont, blijf ik het voor beter houden de [illegible] in het Woordenboek voor eene enkele [illegible] te laten gelden.

Uwe verdere aanmerkingen op mijne *Voorrede* (bl. 244—245) geven mij geene aanleiding om er bij stil te staan, na alleen erkend te hebben, dat de schrijfwijze SAKÉNDHER voor SAKÈNDHER eene doorgaande fout is.

Ten aanzien der vertaling had ik welligt menige aanmerking kunnen voorkomen, door een nadere verklaring van het doel, dat ik mij daarbij voorstelde, en de beginselen, die mij daardoor werden voorgeschreven. Het doel zou ik intusschen bezwaarlijk beter weten te omschrijven, dan gij zelf bij wijze van gissing gedaan hebt. Even volmondig erken ik, dat de vertaling voor hen, die haar als hulpmiddel bij de lezing van den tekst gebruiken, "zoo moet zijn, dat er geene verkeerde gevolgtrekkingen uit te "maken zijn." — Daar ik evenwel met u dezulken "reeds eenigzins in de "taal ervaren" onderstelde, achtte ik mij ontheven van dien graad of liever die soort van naauwkeurigheid, welke gij schijnt te verlangen, wanneer gij b.v. (ad bl. 4, r. 3) eene conjectuur noodig acht, om te verklaren, hoe ik ꦱꦏꦛ heb durven vertalen door "zonder tal" in plaats van "allerhande," zonder dat het eenig noemenswaardig verschil in den zin maakt; wanneer gij (ad bl. 20, r. 2 v. o.) de woorden "nam vervolgens afscheid en verliet de kluis" verbetert in: "en nadat hij afscheid genomen had, "verliet hij de kluis;" of wanneer gij elders (ad bl. 86, r. 7 v. o.) aanmerkt, dat het woord "betamen" in 't Javaansch niet te lezen staat, alsof de vermaning aan broeders gerigt, om "als broeders eendrachtig te leven," iets anders beteekenen kon, dan om eendrachtig te leven, "zoo als 't broe- "ders betaamt." — Zoodanige naauwkeurigheid mag gevorderd worden van eerstbeginnende leerlingen, die den onderwijzer blijken moeten geven, van ieder woord op zich zelf wel te verstaan; maar is m. i. niet meer noodig, om lezers, die "reeds eenigzins in de Jav. taal ervaren, zich met de ge- "meenzaamste voortbrengselen van hare poëzij willen bekend maken," voor verkeerde gevolgtrekkingen te behoeden. Waar de tekst in woorden of zamenhang eenige moeijelijkheid scheen op te leveren, heb ik steeds getracht, hetzij door naauwgezette vertaling of door opzettelijke toelichting, mijne opvatting tot in de minste bijzonderheden uiteen te zetten en, voor zooveel noodig, te verdedigen; elders waar de tekstwoorden geacht mogen worden den lezer even gemeenzaam te zijn als die zijner moedertaal, en waar de zamenhang hem van zelf duidelijk zijn moet, ware 't mijns inziens onbillijk te eischen, dat men voor ieder Jav. woord een overeenkomstig in de vertaling en omgekeerd voor ieder woord der vertaling het daardoor wedergegevene Javaansche afzonderlijk kunne aanwijzen. Men verlieze ook niet uit

het oog, dat, nevens 't gebruik der vertaling tot regt verstand van den *zamenhang*, het gebruik van 't *Woordenboek* en *Bijvoegsel* voor de kennis der *woorden* ondersteld is, waardoor het gevaar voor "verkeerde gevolgtrekkingen" bij een' verstandig lezer al zeer denkbeeldig wordt.

In 't algemeen heb ik mij bij 't vertalen tot regel gesteld, om, na eerst mij zelf zoo naauwkeurig mogelijk van de meening des Jav. schrijvers te hebben rekenschap geven, na te gaan, hoe ik diezelfde meening, onafhankelijk van de Javaansche woorden, in gewoon Hollandsch zou uitdrukken, en eindelijk mij nog eens te verzekeren, of de zoo verkregene overzetting werkelijk niets meer of minder of anders zegt, dan de schrijver naar mijne opvatting gewild heeft.

Uit het laatste volgt van zelf, dat ik trachten moet, wat gij teregt aanbeveelt, "zooveel mogelijk het onderling verband der gedachten te behouden." Men dient dat voorschrift wel in tamelijk ruimen zin te nemen, of men zal geen Hollandsch, maar Javaansch in Holl. woorden krijgen. Immers de Javaan is niet gewoon, anders dan zeer eenvoudige denkbeelden, om zoo te spreken, in ééne syllabe, in ééne greep, te omvatten. Met uitzondering van enkele onmisbare en weinig ingewikkelde verbindingen, waarin b. v. reden en gevolg als *protasis* en *apodosis* duidelijk tegen elkander overstaan, mist zijne taal die, als 't ware organisch zamengestelde, zelfstandige en scherp afgeslotene groepen van denkbeelden, welke in onzen stijl de zoogenoemde *perioden* of *volzinnen* en verder de *paragrafen* vormen. Elk der elementaire denkbeelden schijnt voor den Javaan eene op zich zelf staande *gedachte* te zijn: zoo staan ze, als op eene rij, nevens elkander, òf geheel los, òf aaneengeregen door partikels, die weinig geschikt zijn om fijne nuances van logische verhouding aan te duiden. Wat dus de Javaan op zijne wijze gedacht heeft, dient de Holl. vertaler wel eerst op zijn Hollandsch weêr over te denken, alvorens het in Hollandsche woorden terug te geven. Zoo ontstaat intusschen een wezenlijk, een meer dan vormelijk, onderscheid tusschen het oorspronkelijk en de vertaling. Wat in het eerste los nevens elkander stond, is in de laatste gegroepeerd: er zijn werkelijk nieuwe begrippen, — begrippen van onderlinge verhouding der denkbeelden van meerderheid en minderheid, van verband en afscheiding, ingeslopen, die bij den oorspronkelijken schrijver *niet bestonden*. Het kan dus

zijn, dat twee onderling onafhankelijke lezers denzelfden tekst op zeer verschillende wijzen vertalen, al ligt aan beide vertalingen *volmaakt dezelfde* opvatting ten grondslag; ja 't laat zich vooruit zien, dat zulke verschillen zeer veelvuldig moeten voorkomen. Vraagt men nu, welke van die vertalingen de voorkeur verdient, dan zal er dikwijls veel over en weder zijn aan te voeren, uit den loop des verhaals of der redenering, uit van elders bekende omstandigheden, of wat het zij; maar dikwijls zal men ook moeten erkennen, dat geen dier gronden van beslissenden aard is, soms ook, dat er niet de minste aannemelijke grond tot voorkeur bestaat; en geen wonder, want het punt in geschil is dan niet, wat de Jav. schrijver bedoeld heeft, maar wat hij zou bedoeld hebben, indien hij in 't Holl., en niet in 't Jav. gedacht en geschreven had. Een enkel voorbeeld moge strekken om mijne meening op te helderen. Daar wij in 't Hollandsch geen woord bezitten, dat, gelijk het Jav. [illegible] zoowel *broeder* of *zuster* beteekent, moeten we 't in de vertaling door *broeder* of door *zuster* overzetten, naar mate een van beiden bedoeld is, of ondersteld moet worden bedoeld te zijn. Maar 't kan zijn, dat omtrent die bedoeling niets met zekerheid blijkt; het kan ook zijn, dat er geene bedoeling in den eenen of anderen zin bestaan heeft, dat de Jav. schrijver of spreker evenmin aan een' man als aan eene vrouw, maar alleen aan den graad van bloedverwantschap gedacht heeft, en dat er ook geen enkele voldoende grond bestaat om te beslissen, wat hij *zou* bedoeld hebben, in geval hij, om zich b. v. in 't Holl. uit te drukken, genoodzaakt ware geweest, zijn denkbeeld binnen engere grenzen te beperken. Gelijk het hier met den zin van een woord gelegen is, zoogaat het ook menigmaal met het verband tusschen de gedachten, ofschoon 't moeijelijk is, daarvan zulk een duidelijk en sprekend voorbeeld bij te brengen. In zoodanig geval wordt de strijd ijdel, en om dien te ontgaan, meen ik te moeten afzien van een uitvoerig antwoord op velen uwer aanmerkingen op mijne vertaling, waar 't mij toeschijnt, dat onze opvatting van den tekst inderdaad niet verschilt, of de bepaalde keus tusschen onze wederzijdsche overzettingen mij onmogelijk is. Ik geloof dan ook, dat het bij de recensie van vertalingen als deze wenschelijk is, wel toe te zien, of aan eene ons mishagende plaats werkelijk eene andere opvatting van de bedoeling des schrijvers ten grondslag ligt,

dan die ons de ware toeschijnt, dan of het verschil slechts gelegen is in de wijze van omwerking van de eenmaal naar behooren opgevatte denkbeelden, en vooral in 't laatste geval niet aan te vallen dan met argumenten van overwegende kracht.

Hoe mijne opmerking omtrent de overeenkomst tusschen eene episode van BS. met een voorval uit de Joodsche geschiedenis op grond van *ouderwetschheid* verwerping verdient, verklaar ik niet te begrijpen. Hare juistheid wil ik niet wijdloopig verdedigen, ofschoon 't zeker ligt ware aan te toonen, dat zij niet zoo ongerijmd is, als gij haar schijnt te willen voorstellen. Overigens blijkt het genoeg, dat ik er niet veel beteekenis aan gehecht heb.

In 't gebruik van 't Latijn kan ik mij geene buitensporigheid verwijten. Op uw eerste en voornaamste bezwaar tegen dat gebruik, zoo als 't in BS. plaats heeft, dat de taal namelijk aan 't meerendeel der tegenwoordige bebeoefenaars van 't Javaansch onbekend is, moet ik antwoorden, dat gij m. i. niet genoeg let op het onderscheid tusschen hen, die van 't Jav. zooveel aanleeren, als voor hunne praktische opleiding noodig is, en hen, die, als letterkundigen van beroep of uit smaak, er eene doorgaande studie van maken; dat de Jav. poëzij tot nu toe door de eersten niet beoefend wordt, en ik voor mij er geen nut in zie om er hen toe uit te lokken, terwijl onder de laatsten, zoo ver ik weet, nog naauwelijks een enkele is aan te wijzen, voor wien de inrigting van mijn BS. in dat opzigt een' hinderpaal zou opleveren; dat dan ook voor alle hoogere taalstudie eene zoo geringe mate van klassische opvoeding m. i. veilig mag, ja moet ondersteld worden, wil men niet ter gunste van een' enkele, die daarin te kort schiet, de hulpmiddelen voor de groote meerderheid beperken; dat eindelijk, waar ik Jav. taaleigens uit het Latijn toelicht (b. v. in de aanteekeningen 5 en 71, en in *Bijv. op het Woordenb.* bij ꦲꦱꦩ), zulks doorgaans slechts geschiedt ten overvloede, in dier voege, dat ik begin met de zaak zoo duidelijk te maken, als 't mij door omschrijving of voorbeelden mogelijk is, en er dan ten nutte van hen, die Latijn verstaan, en zonder nadeel voor de overigen, eenige toelichtende vergelijking of aanwijzing bijvoeg. Overigens ben ik mijns wetens niet gewoon mijn' stijl zonder bepaalde reden, uit pronkzucht of wat het zij, met vreemde woorden te verontreinigen. Ech-

ter beken ik gaarne, dat ik, op gronden, wier ontwikkeling hier te lang zou ophouden, voor zoogenaamde kunstwoorden en wetenschappelijke benamingen een onbekrompen gebruik van vreemde woorden en spreekwijzen veelal verkieslijk acht boven het najagen van uitdrukkingen uit de eigen taal, waaraan zich, juist omdat ze reeds zoo gemeenzaam zijn, ligtelijk valsche begrippen hechten. — Wat de aangevallene uitdrukking "constructie "*pro re nata*" betreft, het verwondert mij geenszins, dat uwe taalkundige vraagbaken ontoereikend waren om u dat raadsel te helpen oplossen. Hetzelfde zou *mij* waarschijnlijk overkomen zijn, indien ik b. v. had nagevorscht, wat voor soort van *vlak* gij, op bl. 252, r. 7, toch kunt bedoeld hebben met een "accident vlak." Meer bevreemde het mij, hoe gij mijne meening zoo zeer hebt kunnen misvatten, om dat *pro re nata* voor de benaming van eene soort van constructie te houden, en niet te zien, dat die bepaling hier op het volgende "zamengesteld" betrekking heeft. Mijne bedoeling is eenvoudig deze: bij gebreke aan een' genoegzamen voorraad eigenlijke scheldwoorden stelt de Javaan ze *pro re nata*, d. i. naar gelang de behoefte zich voordoet, door middel der beschrevene constructie zamen. — Met betrekking tot de Latijnsche zinsneden, in mijne *vertaling* voorkomende, behoudt intusschen uwe bedenking, dat zij voor menigen lezer onverstaanbaar zijn, hare volle kracht. Ook wil ik de logische juistheid uwer redenering omtrent het ongerijmde van dat gebruik in geenen deele betwisten, maar alleen de meening uitdrukken, dat het gevoel van kieschheid, hetwelk ons noopt om zelfs de *namen* van zekere zaken zoo veel mogelijk te bedekken en te omsluijeren, ook waar de zaken zelve toch voor den geest geroepen moeten worden, tot die raadselen der menschelijke natuur behoort, welke bezwaarlijk voor streng logische ontleding vatbaar zijn, waarvan wel de ongerijmdheid kan worden aangetoond, maar het bestaan niet weggeredeneerd. Ik erken, dat het onverstandig is, op grond van die overtuiging maar geheel zonder terughouding aan zoodanig gevoel toe te geven, en in zoo ver wil ik niet volhouden, dat niet deze of gene der bedoelde plaatsen eene Hollandsche vertaling had kunnen verdragen; maar wanneer gij in 't algemeen 't beginsel aantast om het Latijn bij wijze van vijgeblad te bezigen, wanneer gij beweert, dat bij hem, die Latijn verstaat, het gevoel van kieschheid niet meer kan beleedigd worden door de Hollandsche dan door de La-

tijnsche uitdrukking, dan moet ik zeggen, dat dit gevoel bij mij van anderen aard is dan bij u, en dat ik in dit opzigt niet alleen sta, blijkt, dunkt mij, genoeg door het feit zelf, dat het gebruik zoo algemeen is. Waarin het verschil liggen mag, acht ik mij niet gehouden te verklaren. Maar het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het oogmerk, om zich voor hen, die niet mogen hooren, onverstaanbaar te maken, aanleiding gegeven heeft tot eene soort van conventie, waarvan de invloed zich ook daar gevoelen doet, waar die reden niet meer bestaat; dat men dus, zelfs wanneer men zich volkomen wil doen verstaan, een' zekeren schroom gevoelt voor 't regtuit noemen der zaken en bij voorkeur eene wijze van spreken aanneemt, welke het kenmerk draagt van ontzag voor de welvoegelijkheid. Komen wij nu terug tot de vraag, in hoever aan die neiging mag en moet worden toegegeven bij eene vertaling als die van BS., dan begin ik, met als mijne overtuiging voorop te stellen, dat zoo in dit als vooral in vele andere Javaansche geschriften plaatsen voorkomen, wier werkelijke *overzetting* in 't Hollandsch, op denzelfden voet als 't overige van 't werk, niet oorbaar is, ofschoon ik voor mij doorgaans geen gewetensbezwaar zou maken van de meest letterlijke vertaling in 't Latijn. Is de vertaling nu alleen bestemd om *gelezen* te worden, dan is 't misschien best, zulke plaatsen, naar gelang van omstandigheden, over te slaan of vlugtig te omschrijven; maar voor hen, die aan de vertaling hunne opvatting van den tekst willen toetsen, is dit niet genoeg, en zie ik dus geene kans om het gebruik van 't Latijn geheel te vermijden. Intusschen kan dan met regt gevorderd worden, dat ook in 't belang der eerste soort van lezers gezorgd worde voor het behoud van den zamenhang, en daarop ben ik in BS. misschien niet overal bedacht geweest. Zóó was ik voornemens te handelen met de vertaling der *Brótó-Joedó*, waarin veel grovere plaatsen voorkomen, dan die, welke ik in BS. heb gemeend in 't Latijn te moeten vertalen. Mogt ik er echter nog toe besluiten om daarin uw gevoelen te volgen, dan zal 't niet zoo zeer zijn uit overtuiging, als wel om den schijn te vermijden, van met mijn weinigje Latijn te willen schitteren.

Thans volg ik u in de beschouwing van bijzondere punten der vertaling, om mij daaromtrent volgens mijne tegenwoordige zienswijze te verklaren.

Ad blz. 2, r. 8. Over de beteekenis van [Javanese script] ben ik het met u eens, maar het woord [Javanese script] ben ik eer geneigd met [Javanese script], dan met [Javanese script] verbonden te denken. Ik heb den zin ten naaste bij aldus opgevat: "de "koopman zijn toenmalige leeftijd was het midden des levens," of "toen, "namelijk op den tijd waarvan gesproken wordt, had hij een' middelbaren "leeftijd bereikt." Of uwe opvatting beter is, is bij mij nog onbeslist. Wat gij aanvoert omtrent den zin van 't woord [Javanese script] schijnt te moeten bewijzen, dat [Javanese script] op zich zelf niet beteekenen kan *op de helft des levens*, maar dat het, als praedicaat van [Javanese script] te kennen geeft, dat het leven, *tot de helft van zijn groei is gekomen.* Ik geloof echter dat [Javanese script] niet zoo zeer beteekent *groeijen* in den zin van *groot worden*, als wel eenvoudig in dien van *tieren*, of liever van 't Fransche *végéter*, dus *leven* in den ruimsten zin, zoowel van planten als van dieren.

Ad r. 10. Ik heb niets tegen uwe vertaling, maar zie geene reden om ze boven de mijne te verkiezen.

Ad r. 16. Uwe opmerking is juist: [Javanese script] is iets, waar men op —, niet waar men onder ligt.

Ad r. 17. Ik vind geen' grond tot stellige voorkeur.

Ad blz. 4, r. 3. Uwe conjectuur is onjuist; uwe verbetering op zich zelf onwedersprekelijk, maar met het oog op den zamenhang m. i. twijfelachtig of onbeduidend. Het komt mij voor, dat de schrijver slechts het beeld van eene groote menigte van allerlei prachtige huissieraden heeft willen voor den geest roepen, zonder daarbij juist te denken aan verscheidenheid ook in elk dier artikelen in 't bijzonder.

Ad blz. 5. r. 17. Ik erken, dat het woord *bewaken* in dezen zamenhang in zoover minder juist is, dewijl er zich gemeenlijk een denkbeeld van gezag of overmagt aan hecht, zoo als b. v. een gevangene of een gevaarlijk krankzinnige door een' over hem gestelde bewaakt wordt. Echter voldoen mij ook de door u aangegevene woorden niet geheel, en ik weet er in 't Hollandsch geen, dat den zin van 't oorspronkelijke, het eenvoudig *aanwezig zijn tot iemands dienst of hoede*, zonder valsche beperkingen of nevenbegrippen wedergeeft. Iemand *oppassen*, *tot gezelschap zijn*, *verzorgen*, *voor* iemand *zorgen*, dit alles zegt, in 't gewone spraakgebruik, iets meer of anders dan 't Javaansche [Javanese script] waarvoor ik het Engelsche *to attend* wenschte te kunnen overnemen.

Ad blz. 7, r. 5 en verv. Tegen de verandering van *hare* in *beider* en van *haar eten* in het *eten van* MANIKÔRÔ heb ik geene bedenking; maar uwe nieuwe zinscheiding komt mij zeer onaannemelijk voor: aan 't begin van zulk eene lange redegevende *protasis*, als gij hier onderstelt, wordt, geloof ik, wel [illegible] maar niet [illegible] gebruikt, of althans zou dan 't verband waarschijnlijk aangewezen zijn door [illegible] of iets dergelijks, bij den aanvang der *apodosis*.

Ad blz. 12, r. 14 v. o. Ook deze aanmerking ware zeer juist, indien ik bv. in een woordenboek [illegible] had vertaald door *keer op keer*. Maar twee personen *keer op keer* — of *beurt om beurt te omarmen*, zal toch wel op 't zelfde nederkomen. 't Is waar, het eerste kan, strikt genomen, den lezer tot de dwaling brengen, als of de omarmingen van den een waren afgeloopen, eer die van den ander begonnen, maar aan 't laatste hecht zich weder te veel het denkbeeld van regelmatige beurtwisseling en te weinig dat van herhaling. Voor 't overige, indien hier al eenige onnaauwkeurigheid schijnt begaan te zijn, het is eene van die, welke mij niet uit achteloosheid ontsnappen, maar die ik des bewust en zonder gewetensbezwaar op mijne verantwoording neem als uitvloeisels van de wijze, waarop ik de eischen der vertaling begrijp. Dit diene tevens tot antwoord op het verwijt van inconsequentie, dat in uwe verwijzing naar bl. 9, r. 5 v. o. schijnt te liggen opgesloten.

Ad blz. 17, r. 17. Zoo als gij verkiest.

Ad blz. 19, r. 15 en verv. Misschien hebt gij gelijk, maar ik geloof, dat het doel uwer gissing te veel eer doet aan des schrijvers naauwkeurigheid en de gissing zelve wat al te weinig ontzag toont voor de *pôdô lingsô*. Ik weet wel, dat deze in poëzij al weinig of niets *bewijst*, maar meen toch, dat ze als medewerkende *aanwijzing* wel eenige opmerking verdient, en dat in een' dichtregel, die zich zoo geheel als eene op zich zelf staande zinsnede voordoet, als met dezen (den 2^den^ van pd. 120) 't geval is, niet te ligtvaardig eene zoo sterke zinscheiding moet worden ondersteld.

Ad blz. 20, reg. 2 v. o. Mij onverschillig.

Ad blz. 25, reg. 16. Gij hebt gelijk: er heerscht blijkbare strijd tusschen mijne vertaling en de uitlegging van 't woord [illegible] in 't *Bijvoegsel*. Die uitlegging is bij mij wel niet boven twijfel verheven; maar

zoo lang ik geen' voldoenden grond vind om ze in 't Woordenboek te wijzigen, moet ik er mij in de vertaling wel aan houden. Ik zou deze dan ook zeker daarmede in overeenstemming gebragt hebben, indien 't mij bij de overzage niet ontsnapt ware.

Ad blz. 30, r. 5. Ik blijf de voorkeur geven aan mijne vertaling: [illegible] komt, geloof ik, in zoodanigen zamenhang volmaakt overeen met het Hoogduitsche *Schade*, en in een woordenboek zou ik mij wel wachten het door *schande* te vertalen, maar hier scheen dit mij meest geschikt om des schrijvers bedoeling weder te geven. — Met betrekking tot [illegible] is de keus mij tamelijk onverschillig: zoowel het begrip van *verwekken* als dat van *nalaten* is, geloof ik, vreemd aan de bedoeling des schrijvers; maar wij hebben in Holl. zulk een invoegsel noodig, dewijl wij van een' doode bezwaarlijk kunnen zeggen, dat hij kinderen *heeft*.

Ad blz. 33, r. 7 v. o. 't Is mij wel: ik heb slechts in de vertaling *uitgedrukt*, wat naar uw eigen inzien "*onder* de woorden des schrijvers na-"tuurlijk *verstaan* wordt."

Ad blz. 34, r. 6. In afwachting uwer nadere verklaring moet ik bij mijne opvatting volharden.

Ad blz. 35, in 't midden. Bij 't vertalen heb ik [illegible] aangezien voor de interjectie (G. R., i. v., I) en [illegible] voor overtollig. Dit kwam mij evenwel later verdacht voor, en op navraag bij den Heer WINTER kreeg ik ten antwoord: "het woord [illegible] beteekent [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] kan dus beteekenen [illegible] [illegible] Het zou dus hetzelfde zijn als [illegible] of [illegible] dat ik wel, ook in den 3^den^ persoon, in *Djôjô Lenkôrô* heb aangetroffen, en waarop de tweede beteekenis van [illegible] in G. R. waarschijnlijk doelt.

Ad blz. 36, r. 6 v. o. en verv. Ik volhard bij mijne opvatting en vertaling.

Ad blz. 37, reg. 14. Ik geloof, dat gij gelijk hebt.

Ad blz. 38, r. 8 tot 4 v. o. Ik vereenig mij met uwe verandering.

Ad blz. 47. Indien ik u wel begrijp, wilt gij SAKENDHER tot de *Dioe* laten zeggen: "noem mijn aanbod gekkepraat, of noem het hoe ge wilt, "het kan mij niet schelen!" — In dat geval kan ik mij volstrekt niet met uwe opvatting vereenigen. Naar mijne overtuiging heeft [illegible] hier dezelfde

beteekenis als [illegible] in pd. 399, namelijk niet: aan een in zich zelf bepaald onderwerp dezen of genen naam geven, maar: iets, wat in zich zelf onbepaald is, iets, waarvan 't wezen nog onbekend is, door 't noemen van den naam bepalen, dus: *specifiëren*, *zeggen*, *wat het is*.

Ad blz. 50, r. 7. De woorden [illegible] "ik ga meê," zijn in mijne vertaling vergeten. Voor 't overige verschilt zij slechts uiterlijk van de uwe.

Ad blz. 51, r. 2. Ik beken, wanneer ik het wel naga, dat de zin van [illegible] in zulke spreekwijzen mij niet volkomen helder is. Het schijnt mij toe, dat in de [illegible] het begrip ligt opgesloten van *in 't hart opgenomen worden;* maar hoe is dan het actief [illegible] te verstaan? Het natuurlijkst zou ik vinden te denken aan de gewone beteekenis: *ingaan;* maar dan zou men moeten onderstellen, dat b. v. ook [illegible] *in 't hart ingaan*, ten naastebij in dezelfde beteekenis als het passief, gezegd werd van de zaak, die *overdacht wordt*, niet van den persoon, die *overdenkt;* en ik twijfel of dit in 't gebruik bevestiging vindt. Om echter, volgens 't *Woordenboek*, zoo maar eenvoudig [illegible] voor *overdenken*, en [illegible] voor *overdacht worden* te houden, wil er ook nog niet bij mij in. In ieder geval geloof ik, dat voor deze plaats uwe vergelijking met [illegible] volkomen juist is, maar juist daarom uwe vertaling minder; het een zoowel als het ander is, waar 't zonder bijzonderen nadruk gezegd wordt, m. i. niets meer dan de werkzaamheid van den geest, waardoor men zich den inhoud *eigen maakt*, *van* den inhoud *kennis neemt*, dus ten naaste bij 't zelfde, wat wij bedoelen, wanneer wij spreken van een' brief te *lezen;* terwijl uwe vertaling doet denken aan eene werkzaamheid van den geest, waardoor, na volbragte lezing, de reeds in zijn geheel opgenomen inhoud *nader beschouwd en beoordeeld* wordt.

Ad blz. 55, r. 3. Ik geloof, dat gij gelijk hebt, althans voor zoover deze plaats aangaat: of [illegible] althans in poëzij, *nooit* kan beteekenen: "te "gelijk daarmede," zou ik niet stellig durven toegeven. Van uwe twee voorgestelde wijzen van vertaling komt de eerste mij verkieslijk voor.

Ad blz. 63, r. 9 en 10 v. o. Uwe vertaling doet mij onderstellen, dat gij [illegible] voor synoniem met [illegible] houdt: in die beteekenis is 't mij onbekend, wel in die van *dewijl*, *want*. De woorden [illegible] geloof ik thans, dat door mij ten onregte als praedicaat van den toegespro-

kene beschouwd zijn, maar dat daarbij evenmin bepaaldelijk aan de *dioe's* te denken is. Ik zou thans geneigd zijn, den zin aldus op te vatten: "want daar kan men niet verliezen: hare zitplaats is van een' magneet "voorzien."

Ad blz. 67, r. 13, v. o. Juist zóó heb ik het bedoeld: ik weet niet, of mijne uitdrukking minder duidelijk is dan de uwe, waar gij toch ook eene toelichting *in parenthesi* bij noodig acht.

Ad blz. 79, r. 2 v. o. Bedrieg ik mij niet, dan is uwe bedoeling beter dan uwe vertaling. Buiten de *nĕgórô* kan zeer veel liggen, wat nog ver is van de grenzen, en ik geloof, dat dit alles tot de ꦩꦚ꧀ꦕꦤꦒꦫ behoort. Ik zou dus voor *grensgewesten* liever zeggen *provinciën*, in den zin van het rijksgebied buiten de hoofdplaats. Niet anders heb ik met *omgelegene landen* bedoeld. Dit moge wat moeijelijk met het voorafgaande schijnen overeen te brengen, maar ik zie niet, dat het daarmede in den tekst beter gesteld is; want de [illegible] kunnen toch ook bezwaarlijk binnen de grenzen der eigenlijke *negórô* gedacht worden.

Ad blz. 83, r. 1. Zóó komt het mij nu ook voor: ik herinner mij niet, of ik eenige bepaalde reden gehad heb om aan al de moeders te denken.

Ad blz. 85, r. 10 v. o. Dit is geene willekeurige verwarring, maar gegrond op de oorspronkelijke eenheid van de vormen [illegible] en [illegible] waar tusschen het spraakgebruik m. i. niet zoo veel onderscheid maakt, als de geheele afscheiding in G. R. schijnt te bedoelen. De aldaar voorkomende verklaring van 't gewone [illegible] komt mij zeer verdacht voor; ik geloof dat het eenvoudig beteekent: het is mijn deel, mijn noodlot. Welligt had ik wel gedaan, daarvan in mijn *Bijvoegsel* melding te maken, maar vond daartoe geene voldoende aanleiding. Overigens ben ik met u eens, dat [illegible] op de zoons, en niet op den vader betrekking heeft.

Ad blz. 86, r. 7 v. o. Zie mijne voorafspraak.

Ad blz. 93, r. 16. 't Is mij onverschillig: niet dat ik *stad* en *kraton* zonder onderscheid zou willen gebruiken, maar hier, gelijk op vele andere plaatsen, is 't mij onmogelijk aan ꦏꦸꦛ een scherp begrensd begrip te hechten, en zoo is 't ook met ꦏꦿꦠꦺꦴꦤ꧀ ꦤꦒꦫ en andere soortgelijke; nu eens schijnt het eene, dan weêr het andere een' meer uitgestrekten zin te hebben, schoon ik wel geneigd ben aan te nemen, dat ꦏꦸꦛ eigenlijk slechts

kraton, of zelfs slechts het binnenste gedeelte van den *kraton*, de eigenlijke woonplaats of *dalĕm* van den Vorst, beteekent.

Ad blz. 95, r. 3. Met uwe verklaring van den zamenhang kan ik mij wel vereenigen; alleen zou ik betwijfelen, of de onderstelde ellips zoo volstrekt onberispelijk is. Maar in de uitkomst zal het toch, geloof ik, geen wezenlijk verschil maken: immers die nieuwe vorst, waarop de woorden [illegible] betrekking hebben, zal toch wel dezelfde zijn als de overweldiger van den vorige? Ik meen althans den zin dus te moeten verstaan: "hij zal onttroond worden door zijnen broeder, zoodat het nog altijd een "nakomeling van u zijn zal."

Ad blz. 95, r. 16. Bij 't ontbreken van den bedoelden dichtregel in mijne vertaling, verheugt het mij te meer, dat mijn *Bijvoegsel* daar is om te bewijzen, dat ik dien *niet* heb opgevat zoo als gij voorstelt, maar aldus: "gij "NITIK, begeef u naar de grot," namelijk om te bidden. Met het oog op den geheelen zamenhang en vooral op het aanwezen van een' persoon, die NITIK heet, geloof ik dat uw amendement geen' anderen grond kan hebben, dan twijfel aan 't bestaan der aangegevene beteekenis van 't woord [illegible] Voor die beteekenis kan ik echter gerust instaan; onder anderen wordt in de *Brótó-Joedó* (een' onuitgegeven tekst) door SALJÔ tot SWÔTÔMÔ gezegd: [illegible] "o gij, Swôtômô, (zie hier) uw dood!" waarvoor in den *tembang gĕdhé* staat: [illegible] "o gij onreine," enz., — en zoo zegt elders BÔLÔDÉWÔ tot BIMÔ: [illegible] Overigens geloof ik, dat het minder juist is, dit gebruik van [illegible] *poëtisch* te noemen: althans in de *Lakon's* (prosa) is de vorm [illegible] voor [illegible] tamelijk frequent, en ik meen ook daar wel [illegible] in die beteekenis gevonden te hebben.

Ad blz. 101. Juist.

Ad blz. 110, r. 12. Juist.

Ad blz. 112. r. 12 v. o. Alles onbetwistbaar: hoe ik er toe gekomen ben, [illegible] te vertalen, als of er [illegible] stond, beken ik niet te weten.

Met betrekking tot uwe beschouwingen over mijne aanteekening 5 be-

gin ik met u te doen opmerken, dat ik mij niet voorgesteld heb de bedoelde constructies in haar' oorsprong of inwendig wezen te verklaren, maar alleen om ze in haar uiterlijk voorkomen te beschrijven. Vandaar het door u aangevallene "met andere woorden"- tusschen twee onderstellingen, die, hoezeer uit het eerste oogpunt inderdaad geheel verschillend, uit het laatste op éene uitkomst zamenloopen.

Wat gij in 't midden brengt tegen 't vervolg van dezelfde aanteekening (blz. 116 en verv.), doet mij onderstellen, dat ook daar misverstand omtrent mijne bedoeling heerscht. Immers gij doet het voorkomen, als of de opvatting, vermeld blz. 117, r. 5 en verv., eene minder gelukkige gissing van *mij* ware, terwijl het integendeel eene tegenwerping is, die ik van *anderen* verwacht en waarvan ik vervolgens het onaannemelijke tracht aan te toonen. Die onderstelde tegenwerping komt hierop neder, dat men bv. de woorden: [illegible] zou willen opvatten als eene eenvoudige omzetting van [illegible] (sc. men werd — of zij werden gelast) [illegible] dus [illegible] als object van [illegible] en [illegible] als praedicaat van een onderverstaan of te voren genoemd subject; in stede van [illegible] zoo als ik wil, voor 't subject van [illegible] te houden; met andere woorden, dat men, om den oorspronkelijken zinbouw — met uw verlof — in 't Latijn na te bootsen, zou moeten zeggen: *limum jussi sunt compellere*, in stede van *limus jussus est compellere*. Zoo doende wordt de zamenhang als volkomen logisch gered; — maar, antwoord ik daarop, behalve dat die opvatting met de volgorde der Jav. woorden m. i. bezwaarlijk is overeen te brengen, zou de constructie, hoe logisch dan ook, toch nog opmerking blijven verdienen wegens hare dubbelzinnigheid. En dat die dubbelzinnigheid — afgezien natuurlijk van de toevallige gegevens, die in den aard der voorwerpen of in andere bijkomende omstandigheden kunnen gelegen zijn — werkelijk bestaat, dat bv. [illegible] niet alleen, zoo als reeds gebleken is, kan beteekenen: *men wordt gelast N. te dooden*, maar ook wel: *N. wordt gelast* (een ander) *te dooden*, dit wil ik bewijzen door de aanhaling van pd. 477, 652 en 103, waarin de *laatst*bedoelde opvatting de ware is. Deze plaatsen strekken dus niet, zoo als gij schijnt te begrijpen, tot *voorbeelden van dubbelzinnigheid*, maar tot bewijzen van de mogelijkheid ook der tweede, met ons spraakgebruik overeenkomstige, opvatting.

Voor 't overige weet ik niet, of er in de geheele strekking van uw vertoog op deze aanteekening nog iets is, waaromtrent ik mij, voor of tegen, zou moeten verklaren. Maar 't komt mij voor, dat het, behoudens het boven aangewezene, slechts eene overzetting is van mijne denkbeelden in de taal van den door u aangehaalden schrijver. Of die taal duidelijker of juister is dan de mijne, durf ik niet beslissen. Althans wil ik wachten, tot ik het bedoelde werk van den Hoogleeraar ROORDA zal hebben kunnen lezen. Tot nu toe ken ik het slechts bij naam.

Ten aanzien van aant. 9 kan ik weder niet zien, dat er eenig wezenlijk verschil tusschen ons bestaat. Indien ik in een woordenboek [Javanese script] had verklaard door: iets *ten behoeve van een' ander doen*, dan zoudt gij dit met regt wraken; want de handeling kan evenzeer uitloopen ten *nadeele* of tot *schande* van hem, aan wien ze wordt toegeschreven. Maar in een' zamenhang als die hier voorkomt, geloof ik dat de bedoeling van 't woord door mijne vertaling zoo getrouw mogelijk wordt wedergegeven. Immers, zoo al in pd. 16 kan gedacht worden aan 't middellijk toedoen van MINTOENÔ in de geboorte der nakomelingschap, in pd. 502 kan zulks niet dan in geheel denkbeeldigen zin, en moet men dus bij [Javanese script] wel inzonderheid letten op het uitwerksel, daarin bestaande, dat de daardoor vereerde persoon de voordeelen geniet van des ander daad, waaraan hij zelf niet het minste deel gehad heeft.

Uwe aanmerking op aant. 16 begrijp ik niet. Was het verschil van leeftijd tusschen SOEKMOEL en SAKENDHER dan *niet* gering? En zij kwamen de een na den ander uit dezelfde pit, die hun beïden te zamen als tot ei verstrekt had, en gij zelf toont op blz. 246 (r. 1), door uwe toepassing op ESAU en JAKOB, dat gij hen voor tweelingen houdt? Dat voorts het verschil in leeftijd, hoe gering ook, niet onopgemerkt blijft en zelfs eenige beteekenis voor 't verhaal heeft, hou kunt gij u daarop beroepen, na zelf op ESAU en JAKOB te hebben gewezen? Is bij dezen, schoon ook tweelingen, het verschil in leeftijd niet de spil, waarop alles draait? Eindelijk, wat beteekent *dan* in uwe opvatting de woorden: "als waren het tweelin-"gen?" Wat beschouwt gij hier als *tertium comparationis*, zoo het niet het geringe verschil in leeftijd is?

In mijne aant. 20 wees ik op de voorkeur, die in de Jav. volksverha-

len aan de jongere leden des geslachts pleegt te worden toegekend, op eene soortgelijke strekking in de letterkunde van andere natiën, en schreef het een en ander, als blijkbaar onderling onafhankelijk, toe aan het (waarschijnlijk meestal onbewuste) doel "om den uitstekenden aanleg van den held, "die zelfs zijne oudere bloedverwanten in de schaduw stelt, te voordeeliger "te doen uitkomen." — Gij kunt er niet in toestemmen, die voorkeur als eene romantische opsiering te beschouwen, voornamelijk dewijl zij door 't veelvuldig gebruik alle kracht van opsiering zou verloren hebben. Die tegenwerping ware *misschien* gepast, indien ik het als een waar sieraad had aanbevolen; maar ik zeg niet, dat het in mijn oog werkelijk het verhaal versiert, maar alleen, dat het tot opsiering gebruikt wordt; en nu zal het toch wel geen betoog behoeven, dat zoowel in de letterkunde als in de stoffelijke wereld zeer veel, eeuw uit eeuw in, tot opsiering dient, al moge het ook waar zijn, dat het daardoor ten laatste ophoudt een wezenlijk sieraad te zijn. — Met verwerping van die verklaring zijt gij "geneigd te meenen, "dat in ouden tijd de voorkeur niet aan de eerstgeborenen, maar aan jon-"geren werd gegeven." — Ik voor mij vind deze uitlegging niet meer bevredigend en oneindig meer gewaagd dan de mijne, en houd het voor eene zeer bedenkelijke kritiek, zulk een ongehoord historisch feit op zoo onbeduidenden grond, zij het ook slechts bij gissing, aan te nemen. Ook schijnt gij uit het oog te verliezen, wat ik omtrent een gelijk verschijnsel in de Westersche letterkunde aanmerkte. Althans blijkt mij niet, dat gij de waarheid van dat beweren in twijfel trekt, en ik zal mij dus maar geene moeite geven om het door voorbeelden te staven.

Wat aant. 34 betreft, en de daarbij ter sprake gebragte plaatsen, van geene dezer zou ik stellig kunnen bewijzen, dat zij in de bedoelde termen viel, maar evenmin zijn mijne vermoedens daaromtrent aan 't wankelen gebragt. Overigens was ik op het lot mijner *praegnante zinnen* voorbereid. Het ligt in den aard van dat verschijnsel, dat het zich bijna altijd zeer gemakkelijk laat weg redeneren: immers waar de zin meer dan ééne dragelijke opvatting toelaat, heeft hij, die niet aannemen wil, dat beide bedoelingen te zamen den schrijver vóór den geest waren, er slechts eene van te kiezen, de andere, als onnoodig, te verwerpen, en de plaats is als zuiver logisch gered. Wat wonder dan, zoo men tusschen onderling onafhan-

kelijke uitleggers geene eenstemmigheid vindt omtrent de praegnantie van een' zin!

Over de opvatting van pd. 437 (bij aant. 62) ben ik het geheel met u eens, en zou thans geen oogenblik in de keus aarzelen.

OP HET BIJVOEGSEL BIJ HET WOORDENBOEK.

Ad vocem [illegible] Goed.

Ad v. [illegible] Ik geloof wel, dat de eigenlijke zin van [illegible] is: voor *iets* in ruil geven, maar dan toch, blijkens pd. 637, in dier voege, dat bij *geven* niet noodwendig het tweede, in ruil gegevene, voorwerp behoeft genoemd te worden, zoodat het ook beteekenen kan: voor *iets* iets in ruil geven, en deze vrij onduidelijke verklaring komt m. i. op 't zelfde neder als mijn *in ruil nemen*, hetwelk tevens 't voordeel heeft van juist datgene als eerste object, *als régime direct*, te doen kennen, wat het in 't Jav. is.

Ad v. [illegible] Op die enkele bijvoeging van de letter *d* zou ik weder veel kunnen antwoorden; maar dewijl gij uwe stelling niet met redenen staaft, meen ik mij wederkeerig tot een eenvoudig protest te kunnen bepalen.

Ad v. [illegible] Goed.

Ad v. [illegible] Tot nu toe heb ik nooit reden gevonden, om mijne opvatting in twijfel te trekken, en in het te dezer plaatse aangevoerde bestaat m. i. overvloedige aanleiding, om ze boven die van B. W. J. Z. te verkiezen. Het laatste der aangehaalde voorbeelden, [illegible] is ontleend uit een' brief van een' Javaan, waar bij geene mogelijkheid kon gedacht worden aan eenigen twijfel omtrent het getal. Aan uwe tegenwerping, dat in een soortgelijken zin in Ng. [illegible] gevonden wordt, ofschoon "[illegible] in den zin van *wegens* K. N. is," kan ik voor mij geene noemenswaardige beteekenis hechten: wij weten hoe wankel het spraakgebruik in die onderscheidingen, en vooral onze noties omtrent dat spraakgebruik nog zijn! Overigens wenschte ik met u meer verscheidenheid in mijne voorbeelden, en houd mij aanbevolen voor mededeeling van zoodanige, als u nog mogten voorkomen.

Ad v. [Javanese script] Juist: voor *vader* moet gelezen worden *hofbeambte* of iets dergelijks.

Ad v. [Javanese script] Ook hier, en desgelijks in uwe volgende aanmerking op [Javanese script] doet gij, onder den schijn van eene fout te verbeteren, eigenlijk weder niets anders dan mijne uitdrukkingen overzetten in eene andere nomenclatuur, die, hoe groot hare verdiensten ook mogen zijn, nog te weinig gevestigd is, dan dat men elke van haar afwijkende uitdrukking daarom onnaauwkeurig zou kunnen noemen. Ik zou hier welligt kunnen volstaan met de verontschuldiging, dat mijn BS. verschenen is alvorens de geleerde schrijver, dien gij aanhaalt, zijn nieuw stelsel van terminologie, zoowel voor de algemeene taalkunde als voor de Javaansche in 't bijzonder, ter kennis van 't publiek had gebragt. Maar ik acht het niet overbodig, hier tevens in 't algemeen aan te merken, dat gij m. i. in uw' eerbied voor 't gezag van dien schrijver — waaraan ik overigens in geenen deele wil te kort doen — veel verder gaat, dan hij zelf redelijkerwijze zou kunnen verlangen, wanneer gij aan elk door hem geuit gevoelen, aan elke benaming, die hij voorstelt, aan iedere paragraaf van zijne nog onvoltooide *spraakkunst*, naarmate zij van de pers komt of in de collegiezaal is afgekondigd, al dadelijk de kracht wilt toekennen van eene verbindende wet, waaraan ieder zich van stonden aan te onderwerpen heeft, op straffe van eene teregtwijzing wegens onkunde of onnaauwkeurigheid. Antwoordt gij hierop, dat uwe eenstemmigheid met den Hoogleeraar niet uit blinde volgzaamheid voortvloeit, maar gegrond is op eigene overtuiging van de juistheid en kracht zijner argumenten, dan moet ik u verzoeken, mij ten minste den tijd te gunnen om die argumenten ook zelf te leeren kennen en te beoordeelen, en mij ook daarna iedere afwijking niet terstond als eene fout aan te rekenen. De bescheidenheid, waarmede gij, in den loop uwer recensie, steeds uw eigen gevoelen voordraagt, heeft mij het antwoord tot een genoegen gemaakt. Indien echter die bescheidene voordragt geen bloote vorm van beleefdheid is, maar uit het bewustzijn van eigene feilbaarheid voortspruit, is het dan verstandig, zich daarvan ontheven te achten, waar men 't gevoelen van een' ander, zij het ook een uitstekend geleerde, tot het zijne maakt? Kunnen wij niet even goed falen in 't beoordeelen van zijne gronden als van de onze? Waar de gronden zijner overtuiging on-

bekend zijn, mag en moet zeker het gezag van zijn oordeel en zijne kennis in aanmerking komen, maar in de bespiegelende wetenschap, buiten 't gebied van eenvoudige waarneming, kan 't grootste gezag bezwaarlijk de plaats van goede bewijzen vervullen.

Na deze uitweiding blijft mij niets meer over, dan u dank te zeggen voor de opgave van varianten uit het Delftsche handschrift en tevens voor de moeite en zorg, aan uw uitvoerig verslag besteed.

Soerakarta, Augustus 1853 [1].

A. B. COHEN STUART.

[1] Het datum van dezen brief en de tijd zijner plaatsing in dit tijdschrift (Maart 1855) zijn een argument tegen mij, waar ik den inzenders van stukken gaarne de belofte zou willen geven van spoedige plaatsing. Van een' zamenloop van omstandigheden is het einde geweest, dat de eerste copij van den brief geheel verloren geraakt is, zoodat ik den schrijver om eene nieuwe heb moeten verzoeken Doch deze is nu ook onmiddellijk na de ontvangst ter perse gegaan.

J. P.